

TÜRK HALK EDEBİYATINDA
GEYİĞE DAİR BAZI MOTİFLER

SAADET ÇAĞATAY

1. “Karaçay Halk Edebiyatında Avcı Bineger” başlıklı bir yazımızla (Fuat Köprülü Armağanı, İstanbul, Osman Yalçın mtb. 1953) Karaçay lehçesinde halk dilinde yaşayan bir geyik efsanesinin motiflerini incelemeye çalışmış ve bunun eski Uygur metinleri arasında buddhist edebiyatındaki yerini, dolayısıyla Hind buddhist efsanelerinde bulunduğunu belirtmiştik. O yazı, bilhassa orijinal Karaçayca metin üzerinde olduğundan, F. Köprülü Armağanı da hacım ve yazıları teslim işi bakımından zamanla tahdid edildiğinden, daha fazla genişletilememiştir. Mevzuu ile dikkatimi çekmiş olan bu müstesna efsanenin izlerini araştırınca daha fazla malzeme bulundu. Bunları yukarıda zikredilmiş makaleye ek olarak incelemek ve mevzuun şumülünü şu yazıyla tekrar gözden geçirmek niyetindeyim. Yalnız buradaki tasvirler Karaçay metnindeki ve Uygurca Dantipala efsanesindeki kadar canlı olmadığı gibi, tam olarak daima onların aynı varyantına da tekabül etmiyor; daha ziyade buddhist Brahman metinlerinde raslanan diğer bir varyantın (Walter RUBEN, Buddhizm Tarihi 1947, DTC. Fak. Yayınları 58, s. 13 bk.), karnında yavrusu olan geyik efsanesinin devamıdır.

Burada ilk önce, eski metinlerin Buddha’sı yerine Hazret-i Muhammed’in kaim olması ve geyiğin halk dilinde beşerî sevgiyle karışması özelliği göze çarpar. Bu çeşit şahsiyet değiştirme vakasının W. RADLOFF Proben III de Kazak halk diline geçtiğini yukarıda zikredilmiş “Bineger” de göstermiştik. Hemen İslâmiyeti kabulden sonra bu mevzuun Hazret-i Muhammed’e nakl ve irca edilmesi hususu için, eski kaynaklardan XIII - XIV yüzyıllarda yazılmış olduğu tahmin edilen¹ “Anonim tefsir”de Hamza ve geyik hikâyesinin bulunması iyi bir misaldir. Bu hikâyenin konusu kısaca şöyledir: Hamza,

¹ Abdülkadir İnan, “Eski Türkçe üç Kuran tercümesi” Türk Dili Dergisi 1952, No. 6, Marta bk. Bu anonim tefsire dikkatimi çeken talebem Dr. Müjgân Cumbur’a burada teşekkür ederim.

peygamberin akrabası olduğundan kâfirler onun gazabından korkarak peygambere dokunmazlar. Bir gün Hamza ava çıkar, bu esnada kâfirler de peygambere hücum ederek üç yerden başını yararlar. Bu hâdise Hamza'ya, karşısına çıkmış olan bir geyik tarafından bildirilir. Geyik dile gelerek: "Hamza! beni niçin takip ediyorsun, senin evinde sana ağır bir iş var" der. Hamza döndüğü zaman peygamberin başına geleni duyar, geyiğin konuşmasını peygamberin bir mucizesi olarak telâkki eder ve hemen İslâmiyeti kabul eder. Anonim tefsirdeki metin şöyledir:

Hamzeniñ âdeti andag erdi kim awga barur erdi. birer haftada kelür erdi, bu ruzigâr içinde kim yalawuçniñ başını yardılar, Hamze Mekkede yok erdi, awga barmış erdi. Hamze otrusunda bir keyik çıkdı. Hamze ok tüştürüp ol keyikni kowdı. ol keyik ewrülip Hamze'ke fasih til birle sözledi, aydı: "ya Hamze! meni nelük iderür², seniñ iwiñde bir katıg iş tüşmiş turur", Hamze ol keyikniñ sözindin âcep tutup tangladı, ol keyikni kodup iwinge keldi. tawraytıp iwinge tegdi erse kapug tokıdı. Hamzeniñ Kameriyye atlıg karabaşı bar erdi yıglayu otu çıkdı, kapug açdı. Hamze aydı: "ya karabaş! negü hâl tüşdi? tip. karabaş aydı: "ya hoca! ayutma ol hâlke kim Muhammed'ke tegdi, Ebu-Cehl öldürü yazdı, başını üç yerde yardılar, imdi Hadiçe iwinde iglik yatur" tip aydı erse, Hamzeniñ âdeti andag erdi kim awdın kelse erdi negü nerse kurallar erdi koydı erse karabaşı hurma talkanı otu keltürdi³, koddı yemedi, iwege kireumadı⁴ "men Ebu Cehl'din Muhammed öçini öz öçümni almağınça olturmagaymen tip. ol saate Hamzeniñ köñlinge keldi kim müs-lüman bolsa ol keyik sözindin, ol keyikniñ sözlemeki yalawuçniñ ulug mu'cizati erdi, Hamze yanı⁵ uktı kim keyikke kez kelmiş erdi, aldı Ebu-Cehl kapuginga bardı...

Bu hikâye, başı olmayan anonim tefsirde "Taha" sûresinin arkasına eklenmiş izahlar arasındadır. Kur'anın bu sûresinde geyiğe dair herhangi bir emare yoktur⁶.

² Metinde zor okunan kelimelerden: اندارور şeklinde yanlış bir nokta ile yazılmış olsa gerek, *ider-* olacaktır; Uyg. *id-* (An. Ind. *id-* ?) gönder-, salver- burada *ider-* takipet-, fakt. olabilir.

³ *keltürür erdi* olsa daha doğru olur.

⁴ كند ایمادی şeklinde okunaklı değil, *kire umadı* veya *kitti yemedi* olabilir.

⁵ *yana* yerine. *kez kel-* rasla- (Özb.).

⁶ Bundan başka şu tefsirlere müracaat ettiğimiz halde buna benzer bir hikâyeye rashyamadık: Tefsir-i Beydevî تفسیر روح البیات, Tefsir-i ruh-ul beyat, تفسیر سورة حجرات Tefsir-i sure-i hacarat, تفسیر تبيان Tefsir-i Tibyan, تفسیر المواكب Tefsir-ül

Bundan sonraki devirde, XIV. yüzyılda şark türkçesiyle kaleme alınmış olduğu tahmin edilen R a b g u z î 'nin *Kısas-ı Enbiya*'sında bu hikâye biraz varyasyon farkıyla, henüz islâm olmayan Hazret-i Ömer'e atfedilmektedir. Burada Ömer, Muhammed Peygamberi öldürmeğe çıktığı zaman dile gelen bir buzağı ile karşılaşır. Bunun üzerine İslâmiyeti kabul eder; metin şöyledir: (R a b g u z î, Narrationes de Prophetis, K. GRÖNBECH, Copenhagen, Einar Munksgaard, 1948), 196 r - 12 sat. *Ömer barurda bir niçe yigitlerni kördi. tonların yirde koyup bir buzagunu kavup tuta bilmesler, buzagu kaçıp Ömer katınga keldi, aydı ey Ömer! bu munça kişi biriküp meni tuta bilmesler, sen yalguz barıp, Muhammed başın neteg kesersin, Ömer fikirge barıp akrın yürüy başladı, kayda kaçan mevlâ Taâlâ'nıñ eseri zahir bolsa, bende tengrige tapunguçı bolur, yana fadlınıñ eserini zahir kulsa, taşka tapungan Ömer'ni tengrige tapungan kılur.*⁷

ATTAR'ın "Tezkiret-ül evliya" (Ed. BROWNE, Leiden, Brill, 1901—1905, 1907, c. I, 86. s.)sında, Horasan'ın IX. yüzyılda yaşamış

mevâkıb, Mehmed Vehbî'nin خلاصة البيان Hülâsat-ül beyan IX. c. in "Taha" sûresinin tefsirinde bu sûrenin inmesi hakkındaki rivayetler arasında: Kâfirlerin küfür üzere ısrarlarından Resul-ul-lahın pek çok müteessif olması üzerine bu âyetin nazil olması mervidir... Kâfirleri red ve itikadlarını ibtal için nazil olmuştur" denmiştir. Ömer'in İslâmiyeti kabulü esnasında "Taha" sûresinin tesiri İslâm tarihinde belli olduğu gibi YAZICIOĞLU'nun Muhammediye'sinde (Mucizeler bahsi): Ömer, peygamberi öldürmeğe gitmek isterken bir sahabeye raslar, o da: —İslâma gel, senin kız kardeşinle güveyin İslâma girdiler— der, Ömer bunun üzerine bunların yanına gelir, onların "Taha" sûresini okuduklarını görür ve gönlü yumuşar, öldürmeğe gittiği peygambere iman getirir.

⁷ Nehcü'l-Feradis (J. ECKMANN, TDK. Tıpkıbasım, Ankara 1956) 35. s.de: Peygamberin mucizelerinden bahis ederken önce bir süsmar'ın (kertenkelenin) dile gelmesi ve şahadet getirmesi sonra da bir geyiğin dile gelerek şahadet getirmesi kısaca şu cümle ile geçmektedir: *bir Arap bir kün iwuk keltürdi, ol takı andaguk tanukluk birdi.*

wuk kelimesi Divanü Lûgat-it-Türk'ün B r o c k e l m a n n tarafından yapılan indeksinde *wuk*, Gazelle, ve B. A t a l a y yayımında "kırlarda taşlı yerlerde yaşayan geyik"; İbn Mühenna'da "geyik"; R a d l o f f da geyik mânasında Z a m e h ş e r i 'den alarak "*ayvık*" kelimesini vermiştir. M. Th. H o u t s m a, Ein türkischer-arabisches Glossar, s. 59 da: *aiwuk* şeklinde ve "Gazelle" maral mânasında geçmektedir. Bu transkripsiyon Arap yazısının اوق ve افوق şekillerinden yanlış okunduğu tesirini bırakmaktadır. Doğru okunuş *wik* olsa gerek; üstelik de N. N. P o p p e, "Mongolskiy Slovar" Mukaddimat al-Adab III, Ak. Nauk 1938, Moskva - Leningrad, türkçe indeksi içinde ne *ayvık* ne de *iwik* veya *wik* kelimelerine raslanmamaktadır. Fakat bu esere muhtelif devirlerde çeşitli kimseler tarafından türkçe kelimeler eklendiğinden, eserin diğer yazmalarında belki RADLOFF'un kaydettiği اوق kelimesi vardır.

(261 H. - 873 M.) azametli padişahlarından olan İbrahim bin Edhem'in veliliğe geçmesi hâdisesi nakledilmektedir. Bu hikâyede tekrar kiral Dantipala efsanesinin başka bir varyantını görüyoruz. Hikâyeye şöyledir:

“İbrahim Edhem Belh şehrinin padişahı idi, bütün âlem onun fermanı altında bulunuyordu. Kırk tane gürzi ve kırk tane altın kılıcı onun arkasından taşırlarmış. Bir gece tahtı üzerinde uyumuştı. Ansızın, sanki birisi damın üzerindeymiş gibi tavan sarsılmağa başlayınca, “kim o?” diye bağırdı, bir ses ona cevap olarak “ben bir ahbabınım, bu dam üzerinde bir deve kaybettim, onu arıyorum” dedi. Bunun üzerine İbrahim Edhem: “Ey cahil, sen damın üzerinde deve mi arıyorsun?” diye alay ederek sorunca, adam cevaben “ey gafil, sen atlas esvap içinde ve altın taht üzerinde uyurken Allah'ı arıyorsun da (ben deveyi niçin aramıyayım)”. Bu sözden İbrahim Edhem'in kalbinde büyük bir heyecan uyandı ve gönlüne ateş düştü, sabaha kadar uyuyamadı. Gün doğunca sofaya çıkıp tahtına oturdu, mütefekkir, müta-hayyir ve kederli idi, devlet erkânından her biri kendi yerlerini aldı, gulâmlar, köleler saf bağladılar. Ansızın heybetli bir adam kapıdan girdi, öyle ki, hiç kimsede ona “sen kimsin?” diyecek cesaret yoktu, hepsi dilini yutmuştu. İbrahim'in tahtı önüne gelip durdu. İbrahim ona “ne istiyorsun?” diye sorunca adam “bu rıbata (hana) indim” dedi. İbrahim, “bu rıbat değildir, benim sarayımdır, sen delisin!” dedi. Adam bunun üzerine: “bu saray daha önce kimin malı idi?” İbrahim, “babamın” dedi. “peki, ondan evvel?”, “ondan evvel de babamın babasının”, “peki ondan evvel?”, “ondan evvel de filân kimsenin” v.b. “Peki, bütün bunlar nereye gittiler?” diye adam sorunca, İbrahim Edhem “bırakıp gittiler, öldüler” cevabını verdi. “O halde birinin gelip öbürünün bırakıp gittiği yer rıbat değil midir?” dedi ve bunu der demez ortadan kayboldu. O adam Hızır aleyh-is-selâm'dı. İbrahim'in gönlündeki ateş ve sızı arttı, derdine derd katıldı. Gündüz gördüğü şey gece işittiğinin yüz misli fazlası idi. Atını eyerlemelerini emretti ki ava gitsin. “Bugün bana bir şey oldu, bilmiyorum, Allahım! bu hal beni nereye kadar götürecektir?” dedi. Atını eyerlediler ve avın yolunu tuttu. Gelişi güzel sahrada dolaşıyor, ne yapacağını bilmiyordu. Bu şaşkınlık içinde askerinden uzak düştü. “Uyan” diye bir ses işitti, işitmemezlikten geldi. Yoluna devam etti, ikinci defa aynı ses kulaklarını delercesine geldi, üç dört defa tekrarlandı. Sonuncusunda “seni uyandırmalarından evvel uyan” diye bir ses duydu. Ansızın bir ceylân görüldü. İbrahim Edhem kendisini onunla

oyalamağa başladı, ahı da onunla konuşmağa koyuldu: “Beni sana, beni avlaman için gönderdiler, fakat sen beni avlıyamıyacaksın, seni bu iş için mi yarattılar, başka işin yok mu?” deyince İbrahim Edhem, aman Yarabbî, bu ne haldir? diye yüzünü ahudan çevirdi, bağırarak kendini yere attı. O sahada çobandan başka kimse yoktu. İbrahim Edhem çobana yalvarıp “mücevherlerle padişah esvabımı, silâhlarımı ve atımı al, abanı bana ver, kimseye bir şey söyleme, benim halimi anlatma” diye tenbih etti. Abayı geydi ve yolu tuttu, tahtından vaz geçip sofı oldu”.

Mevlâna CELÂLETTİN RUMÎ'nin “Fih-i ma-fih” adlı eserinde (Şark - İslâm Klâsikleri 28, 1954, 239 - 240 s.) İbrahim Edhem'in av hâdisesinin tasvirinde: ceylân dile gelip yüzünü İbrahim Edhem'e çevirerek: “sen bunun için yaratılmadın, Tanrı seni beni avlamak için yaratmamış, yoktan varetmemiştir, farzet ki beni avladın, eline ne geçecek, sanki ne olacak?” der ve İbrahim Edhem bu sözleri duyunca bağırarak kendini yere atar... Devamı yukarıdaki gibi. Sonunda MEVLÂNA : “Şimdi bak! onun istediği neydi, Tanrı'nın istediği ne? O ceylân avlamak istedi, yüce Tanrı onu ceylân ile avladı. Bilesin ki bu dünyada yalnız onun istediği olur, murad onun mülküdür ve maksatlar da uyruklarıdır”.

Görüldüğü gibi bu İbrahim Edhem, Hamza ve Ömer menkıbeleriyle, kiral Dantipala, Avrupa'da yayılmış olan Hubertus - Sage, Karaçaycanın avcı Bineger varyantları birleşmektedir. Aynı zamanda bu İbrahim Edhem menkıbesi Buddha'nın gezmeğe çıkmak bahanesiyle sarayını, mal ve mülkünü, ailesini bırakıp, bir araba ile muayyen bir mesafeye kadar geldikten sonra inerek arabayı geri yollaması, kendisinin de iyi elbiselerini değiştirip rahip elbisesini giyerek derviş olması hâdisesinin devamından başka birşey değildir.

Hacım bakımından daha geniş ve Hint masalının karnında yavrusu olan geyik motifine dayanan bir varyant, peygamberin mucizeleri kabinden Türkiye'nin bazı yerlerinde okunan mevlidlere bir ek hikâyeye olarak da girmiştir. Bu efsane 100 beyit, kısmen de biraz fazladır. Elimize eski dilde, yani XIV - XV. yüzyılın dilinde, iki nüsha yazma mevlid geçti. Bunlardaki geyik hikâyesi yeni mevlidlerdekinin aynıdır, ve bunun daha pek çok yazma ve basma nüshaları olsa gerek; şayanı dikkat olmak üzere XIV - XV. yüzyılların dili, Lâtin harfleriyle

tertip edilmiş yeni baskılarda⁸ da kelime kelimesine muhafaza edilmektedir. Proben III. deki kazakça varyant da aynı metnin motiflerini taşımaktadır.

II. Bundan sonra da Anadolu'da anasız kuzu, ceylân veya geyik motiflerinin halk edebiyatında yüzyıllarca devam ettiğini "İzahlı Halk Şiiri Antolojisi" (P. N. BORATAV - HALİL VEDAT FIRATLI 1943, Ankara Maarif mtb.)nden tesbit edebiliyoruz. Bu eserin 43. s.de K a y g u s u z A b d a l hakkında verilen malûmat şayanı dikkattir: "Menakibnâme'ye göre, yiğit bir delikanlı olan G a y i b î, (XV. yüzyılda yaşamıştır) bir gün yaraladığı bir geyiğin arkasını kovalarken Elmalı kasabasında Abdal Musa dergâhına varmış, kendisini önleyen dervişlerden yaralı geyiği istemiş, böyle bir av gelmediğini söyleyen dervişlerle çekişmeğe başlamış, araya giren Abdal Musa: "Oğul, attığın ok bu mudur?" diye koltuğunun altından vücuduna saplı duran bir oku göstermiştir. Geyiğe atılan oku Abdal Musa'nın koltuğunda görerek şaşırarak onsekiz yaşındaki G a y i b î, böylece Abdal Musa'nın dergâhına kul olmuş ve Kaygusuz adını almıştır". Bu menkibede, aradığımız budhizmin izlerinin İslâm tarikatlerinde de müşahhas olarak yaşadığını görüyoruz. Abdal Musa, Buddha gibi cism değiştirerek bir geyik suretine girmiştir.

Aynı Antolojinin 70. s.sinde XVI. yüzyıl halk şairi HATAYÎ'den alınan aşk şiirleri içinde :

Kaçma benden kaçma avcı değilim
ve : Kaçma geyik kaçma avcı değilim

nakaratları vardır. XVII. yüzyılda KUL MEHMET'ten (103 s., III. parça) sekiz kıtalık kuzu ve koyuna dair bir şiir verilmiştir :

Kuzum kuzum der de meler bir koyun

nakaratındadır.

XVIII-XIX. yüzyılda Bayburtlu ZİHNÎ'den alınan (165. s.) bir kıtada :

Hangi bağda bulsam ben o merâli
Hangi yerde görsem çeşm-i gazâli
Avcılardan kaçmış ceylân misâli
Geçmiş dağdan dağa yoktur durağı

şiirinde kız ve geyik teşbihi vardır.

⁸ Gördüklerimden biri İstanbul Maarif Kitaphanesinin yayımlarından olarak 1950 de, diğeri de 1953 de basılmıştır. "En büyük mevlid-i şerif" ve "Resimli mevlûdu şerif" adlarıyla halk için tertip ve eski dili de muhafaza edilmiştir. Türkiye'nin her yerinde bulunan bu mevlid içindeki "geyik hikâyesini" yazımızı fazla kabartmamak gayesiyle alamıyacağız. Yoksa bu metin gerek dil nümuncesi, gerekse eski mucize motifi olmak üzere en uzun ve en karakteristik parçalardandır.

XIX. yüzyılda RUHSATÎ'de (184 s.) kuzuya dair bir kıta; aynı yüzyılda CELÂLÎ'de (190 s.) kuzu ve ceylâna dair bir kıta; XX. yüzyıl Kağızmanlı HİFZÎ'de (195 s.) kuzu ve koyuna dair bir kıtalık şiirlerin bu "Antoloji"de yer almış olması, bu motiflerin halk dilinde hiçbir zaman unutulmadığının delilleridir.

Geyik motifli manzumeler EFLÂTUN CEM GÜNEY tarafından tertiplenen "Halk Şiiri Antolojisi" (Varlık Yayınları 1947)nde aşk türküsü olarak KÂTİBÎ'den alınan 4 kıta (50. s.)⁹, Kerem DEDE¹⁰ den 5 kıta (79 s.), 83. s.de geyik yerine 4 kıtalık parçalar halindeki turna¹¹

⁹ Salınarak yürü ceylân kuzusu
Kaçma maral kaçma avcı değilim
Seni sevmek imiş başım yazısı
Kaçma...
Mecnun gibi yaslanacak dağım yok
Bülbül gibi şakiyacak bağım yok
Tuzağım yok kurulacak ağım yok
Kaçma maral...

¹⁰ Melemez dağından indi sürüsü
Kaç kuzulu ceran yad avcı geldi
Sürüsünden ayrı düşmüş birisi
Kaç, kuzulu ceran yad avcı geldi
Zahm avcı düşmüş gelir izine
Al kanlar akıtılmış dizine *gözüne*
Murat sinekleri konmuş *gözüne yurüne*
Kaç...
Böyle m'olur avcılarım töresi
Koltuğundan girmiş işler yarası

¹¹ Yüce dağlar gariplere yurd olur
Ak sürüden kuzu alan kurt olur
Bu ayrılık bize yaman dert olur
Han Ashım aklıma düştü ağlarım
Yüce dağ başında otlar ırlar
Maral avcısını görür muşular
Hor görmem Keremi yaban kişiler
Han Ashım aklıma düştü ağlarım.

Silkinip boyun uzatma
Turna ben avcı değilim*
Irak yolları gözetme
Turna...

Yadlara sevdiğim sinen açarsın
Ağyarım elinden bade içersin
Ahu gözlüm benden neden kaçarsın
Kaçma...
Kâtibi kulunum yazı yazarım
Altın kalem ile tarih kazarım
Kâkülün teline inci dizerim
Kaçma...

Hekime göstersen yoktur çaresi
Kaç...
Vura vura indirdiler yazıya
Dut ettiler al çuhahı tazıya
Gayret başa düştü bakma kuzuya
Kaç...
Süre süre indirdiler dağından
Ayırdılar mor sünbüllü bağından
Kerem eder geçtiğim çölünden
Kaç kuzulu...

Yolcuyum kendi yolumda
Abdahım kendi halımda
Şahinim yoktur kolumda
Turna...
Yol yokuş demez giderim
Kendözümü ne ederim
Hemen bir seyrin ederim
Turna...

Yine kanadlanmış dertler
Ahımdan yarılır yerler
Bana dertli Kerem derler
Turna...

* Buna çok benzeyen beyitler aynı nakaratla Halk Bilgisi Haberleri yıl 3, No. 28, 1933 de aynı Aşık Kerem'in şiirleri olarak verilmiştir.

ve halk türküsü (151 s.) “geyik” Hint efsanesinin yavrulu geyik motifi¹² ile, aynen mevlidde olan hikâyeye benzer şekilde, fakat kısaltılmış olarak mevcuttur. Buna benzer avcı ve geyik parçaları diğer şairler ve halk tarafından da muhtelif devirlerde konu olarak seçilmiş olsa gerek. Meselâ Dr. M. C u m b u r’un annesinden duyarak anlattığı, bir avcının boynuzları altın gibi parlayan bir geyikle karşılaştığı zaman okuduğu türkü İstanbul’da bir zamanlar çok söylenirmiş¹³.

Bunun gibi, Anadolu’da halâ da yukarıda zikredilmiş olan Karaçay geyik efsanesine benzer geyik türküleri vardır. Bu cümleden M a h m u t R a g ı p tarafından neşredilmiş olan “Anadolu Türküleri ve Musiki İstikbalimiz” (1928 Mârifet mtb.) 167 ve 173. s.lerde Urfa’da derlenmiş olanı oldukça uzun (altı kıta), Orta Anadolu’da söyleneni de biraz kısa olmak üzere iki varyant vardır¹⁴.

¹² Gelme avcı gelme benim izime
Sarı sinek doldu elâ gözüme
Kimler meme versin körpe kuzuma
Dinledim bir geyik candan inliyor
Hay ettiler al çuhahı tazıya
Düşürdüler bir engince yazıya
Can çabada bakamadım kuzuya
Dinledim bir geyik candan inliyor

¹³ Meselâ şu güfte :

Ben de çıktım bir geyiğin avına
Geyik çekti beni kendi dağına
Tövbeler tövbesi geyik avına
Avcı avım ben olayım vur beni
Efendimsin nasıl vurayım seni
İki puhu bir dereden su içer
Dertli puhu dertsizlere dert sağlar

¹⁴ Urfa’daki ceylân üzerine söylenmiştir, metin şöyledir :

Şugun deresinden indi sürü
Sürüden ayrılmış ceylân perisi
Avcılar post etmiş derisin
Kaç kuzulu ceylân, yat avcın geldi.
Bir dahi gitmiyim ceylân avına
Tövbeler tövbesi ceylân avına
Kaç kuzulu ceylân, yat avcın geldi.
Ceylanların ardında olur kuzusu
Koç yiğitin alnında olur yazısı
Meme mi isteñ hey annenin kuzusu
Şu dağda bir ceylân ağlar iniler*
Ceylânın ahı yaramı yeniler

Gelme avcı gelme kanım bulaşır
Kurşun yedim ayaklarım dolaşır
Şimdi körpe kuzularım meleşir
Dinledim...
Yad avcılar başucumda gözlüyor
Etlerimi dilim dilim közlüyor
Gelir diye kuzularım gözlüyor
Dinledim...

Puhunun gönlünden bak neler geçer
Avcı avım ben olayım vur beni...
İki puhu geldi kondu konuşa
Kanatları benzer sum gümüşe
Zalim avcı ben de şaştım bu işe
Avcı avım ben olayım vur beni
Efendimsin nasıl vurayım ben seni.

Ceylân dediklerinin ak olur yüzü
Mevlâm sürmelemiş aldır gözü
Tepesinde vardır bir çift boynuzu
Kaç kuzulu ceylân, yat avcın geldi.
Ne pek düşdün şu ceylânın izine
Kurşun değmiş al kan sağlar dizine
Mor sinekler konmuş alâ gözüne
Kaç kuzulu ceylân, yat avcın geldi.
Kova kova indirdiler yazıya
Tut ettiler al kınahı tazıya
İş başa gelince bakma kuzuya
Kaç kuzulu ceylân, yat avcın geldi.

* Burada bir satır iki nakarat eksik olsa gerek.

Orta Anadolu geyik türküsünün mevzuu biraz başkadır. Orada esas motif yakalanacak olan ve “perisi sürüden ayrılmış” yani her halde muhafazadan mahrum bırakılmış olan geyiğe karşı merhamettir. Burada ise avcı kendisi feci bir durumda kalmaktadır. Bu hususta şöyle denmektedir: Birkaç delikanlı geyik avına çıkarlar, delikanlılardan birini bir geyik yalçın kayalar tarafına çeker. Fakat, neşeli bir takipten sonra arkasına dönüp bakan biçare avcı, aşağı inmenin imkânsızlığını görür. Diğer arkadaşları da onu aramağa başlarlar ve nihayet kayaların üzerindeki feci halini görürler, indirmeğe muvaffak olamazlar, vaka üzerine şu türkü yakılıyor :

Ben de gittim bir geyiğin avına aman aman
 Geyik aldı gitti beni kendi dağına aman aman
 Tövbeler tövbesi geyik avına aman aman
 Siz gidin kardeşlerim kaldım kayalarda aman aman
 Esvabım bohçada dürülü kaldı aman aman
 Nişanım benden küsülü kaldı aman aman
 Tövbeler tövbesi geyik avına aman aman
 Siz gidin kardeşler kaldım kayalarda aman aman.

Dikkat edilirse bu Dr. Müjgân Cumbur'un verdiği İstanbul varyantının aynısı ve belki daha çok halk türküsüyle işlenmiş olanıdır. Üstelik de “kayalarda kalma” ve “efendimsin nasıl vurayım seni” mısraı, eski buddhist efsanelerinin ve kiral Dantipala faciasının da devamından başka birşey değildir ¹⁵.

¹⁵ Bu motifi aşağıya kaydettiğimiz türkülerde de buluruz: Yusuf Ziya DEMİRCİ “Köy halk türküleri” İstanbul, 1938, Burh. Matb.

II Keklik türküsü, Guguk türküsü 47 - 49 s., Karakuş türküsü, Durna türküsü 50 s.

III Durna türküsü, Ceylan türküsü 58 s., Geyik türküsü 70 s., Kara koyun türküsü 72 s.

IV İki turna türküsü 202 s.

VII Avcı geyik türküsü 333 s.

IX Ceylan türküsü a,b 362 s.

Türk Yurdu Ekim 1954, No. 4 (237) de Kemal Güngör tarafından bir geyik destanı (Denizli, Yeşilyuva) yayımlandı. Bizim Karaçay metnindeki topallığa işaret olan “bir ayağım düşürdüler” cümlesi vardır.

Aşk türküleriyle karıştırılarak birer nakarat halinde halk dilinde yaşayan bu motifler radyoya da aksettirilmektedir, meselâ :

Şu dağlarda ceylân gezer	Tırnaklariyle taşlar ezer
Bir taş attım çaya düştü	Çaydan turna uçtu
Benim gönlüm sana düştü	Senin gönlün ey balam
	Kime düştü.

Ankara radyosunda, (Mes. 4/V/1955 de) bağlama takımı ile türküler bölümünde Ali İzzet tarafından "Güneşoğlu Mehmet ile vezir kızı Elmas" adı ile uzun bir manzum hikâyeye söylendi. Konusu şöyledir: Bir delikanlı bir kızla nişanlanır, iftira üzerine bunlar ayrılırlar, kız kaybolur. Aşık onu aramağa çıkar, yolda bir geyiğe raslar, geyik meler, âşık onun derdini sorar. Geyik dile gelerek bir avcı tarafından yavrusunun götürüldüğünü söyler, "Yavrum şimdi kazandadır" diye bir türkü yakar. Âşık gidip avcıyı bulur, yavruyu da Allah'ın yardımı ile satın alır (dört liraya) ve anasına götürür, bir müddet geyik avcıdan korktuğundan yavruya yanaşamaz. Burada nakarat olarak :

Ben Allahdan korksa idim	Avcılık etmez idim
--------------------------	--------------------

geçmektedir.

Aynı motif ve benzer güfteler Azerî Türklerinde de vardır. Yukarıdaki güftenin benzeri ve biraz uzunluğunu İstanbul radyosunda da söylenir¹⁶. "Azerbaycan Yurt Bilgisi" yıl 3, 1934, No. 31 - 32 de A. CAFFEROĞLU'nun yazdığı "Azeri Halk Edebiyatında Âşık Garip" (252 s.) makalesinde de

Avcı avcı maral geldi dur!

nakaratı vardır. Aynı mecmuanın IV. cilt No. 37, 1954, 29 s. de :

¹⁶ Aman avcı vurma meni	O yar menden irak gezer
Men bu dağın marahyam	Bir taş attım suya düştü
Yarahyam avcı vurmuş	Oradan benim sunam uçtu
Bu dağlarda maral gezer	Yarahyam
Ayakların taşlar ezer	Menim gözüm sana düştü
Men bu yara neylemişem	Senin gözün kime düştü
Yarahyam, yarahyam men bu dağın marahyam (nakarat) *	

* Bu ve diğer notlardaki türküler karşılıklı mısralar halinde değil, iki ayrı sütün üzerine dizilmiştir.

Aman avcı vurma meni
Men bu dağın ay balam, maralıyam
Avcı vurmuş anacan yaralıyam¹⁷

gibi nakaratlarla birkaç mısra daha vardır, yaralı maral da Bineger de olan topal geyiğe benzemektedir.

Bu mevzu nesir şeklinde de muhtelif masalarda az çok motif olarak görülmektedir, meselâ “Halk Bilgisi Haberleri”nin 1936, yıl 5, No.58 de: Kel Oğlan bir ceylânı vurup padişaha verir, padişah onu takdir eder, vezir kiskanır, nihayet ona padişah vasıtasıyla türlü işler yükletir, bu cümleden fil dışından saray yapmasını ister, o da filleri sarhoş ederek döktürdüğü fildişlerini toplayıp getirir v.b. Burada fil dışlarından saray mevzuu da masalın Hint menşeli olduğuna bir işarettir. Bu masalın aynı derginin 1939, yıl 9, No. 98 de “Avcı Mahmut” başlığı ile Balıkesir varyantı vardır. Yine bir varyant aynı derginin 1938, No. 81 de “Ceylân sultan” adıyla geçmektedir, burada: Bir şehzade ava çıkar ve bir ceylânı görür, ona aşık olur ve onu aramağa çıkar, sonra başka bir masalın motifleriyle karışır.

Nesir olarak Anadolu’da yaşayan bir varyantı Mehmet TUÇRUL “Mahmut Gazi köyü (Denizli ili, Çal ilçesinde)nün Halk Edebiyatı” adlı doktora tezine (1946) nakletmiştir. 274 s. deki bu masal mevliddeki “Hazret-i Muhammed ve geyik” başlıklı hikâyenin aynısıdır. Ancak, peygamber tarafından azad edilen geyik bir daha yavrularını bulamaz; masalın üç kıtalık manzum bir parçası da vardır.

Yine mensur şekilde Kırşehir, Hacıbektaş ağzı üzerinde verilmiş olan bir tezde¹⁸ de geyik masalı vardır. Burada geyik avına çıkan üç kardeş de geyiği yaralarlar, gözden kaçırlar ve nihayet kaybederler; yalnız küçük kardeşleri onu aramağa çıkınca bir devle karşılaşır. Burada geyik hikâyesinin başka bir varyantı ve hıristiyanlarda söylenen, hayvanın kesildikten sonra tekrar canlanması motifi karıştırılmıştır. Geyik burada fevkalbeşer ve kötü bir mahlûk olarak ortaya çıkıyor. Avcıları öldürür, fakat iyilikle yanaşana mağlûp olur¹⁹.

Mevliddeki hikâyeye benzer bir masal “Karaca ve yavruları” şeklinde bana şifahen nakledildi. Burada avcı, geyiğin yavruları ile

¹⁷ “Azerbaycan” yıl 2, No. 6 (18), 1953 de bir kıta var. Aynı dergide yıl 3, No. 12 (24) 1954 de “Vurma avcı” başlıklı bir türküde son nakarat olarak: Vurma avcı vurma, yaram derindir” söylenir.

¹⁸ Aziz Yalçın’ın tezidir.

¹⁹ “Oğuz Kagan”daki gergedanın Oğuza mağlûp olmasına bk.

beraber dönüp geldiğini görünce acıyor, öldürmüyor, kendisi de inzi-
vaya çekiliyor. Bu da "Hubertus-Sage"deki Avrupa motifinin benzeri-
dir.

III. Diğer Türk ülkelerinde de halk edebiyatında türlü geyik motif-
lerine raslanmaktadır. Karaçaycadaki Bineger'e en çok benzeyen bir
varyant Proben IV, 78. s. da bulunuyor. Burada hem bir topal geyik
yavrusu hem de onun topallığını gidermeğe yarayan bir ineğin sütü
bahis konusudur. Masalın sonunda bu geyik yavrusunun güzel bir kız
şekline girdiğini görürüz, hikâye şöyledir :

Bir yerde Yästây Möñkö adlı bir genç vardı, ana babasını bil-
mezdi, yalnız başına geçinirdi. Bir gün sahraya çıktı, bir geyiğe ras-
ladı, geyiğin bir yavrusu varmış, o da topalmış. Yästây Möñkö sordu:
ya geyik nereye gidiyorsun? Geyik de: sana geliyorum, der. Neye bana
geliyorsun deyince, geyik şöyle cevap verir: senin bir ineğin var, bu
ineğin südü çıkmayan cana devadır, bu süttten bana ver, bu yavruma
içireyim, ayağı iyileşsin, der. Yästây Möñkö dönüp gelir, ineğini sağıp
geyiğin yavrusuna içirir, ayağı iyileşir. Giderken Yästây Möñkö'ye yedi
yıl sonra onun izinden gelmesini söyler. Yästây Möñkö yedi yıl sonra
gider, bir geyiğin yerine güzel bir kızı bulur. Bu kız yedi yıl evvel
anasiyle topal geyik yavrusu olarak onun yanına gittiğini ve onun
elbiselerini götürdüğünü anlatır v.b.

Yine Proben IV - 396 s. de geyik yerine bir keçi ve diğer hayvanlar
geçer, yavruların sayısı da artar, masal şöyledir :

Bir genç gezip dolaşırken pek acıkır, ne bulursa onu yemeğe hazır
bir durumda bir keçiye raslar, onu vurup yiyeyim diyerek tüfeğini
hazırladığı sırada hayvan dile gelir: "ey delikanlı! beni vurma! kar-
nımda üç yavrum var, onlar yetim kalıp ölürler, vurmazsan sana iyilik
gelir" der, genç de onu vurmaktan gider. Biraz sonra bir dişi köpeğe
raslar, bu da: "benim karnımda altı yavrum var, vurmazsan bir gün
sana iyilik gelir" der, delikanlı yine gider. Biraz sonra bir ağacın ba-
şında bir kara kuşa raslar, bunu vurmak ister, kara kuş dile gelir,
"vurma beni, ben hastalıktan yeni kalktım, zayıfım, gün gelir sana
iyiliğim dokunur" der. Bundan sonra bir balığa raslar, bunun da başına
vurarak öldürüp yemek ister, bu da "beni suya indir, gün geli iyiliğim
dokunur" der. Delikanlı balığı suya atar. Bundan sonra müşkülâta
uğradığı zaman bu hayvanların hepsi de ona yardım ederler. Balık da
yardım eder, fakat başına bir defa vurur, çünkü o da ona vurmuştu.

Böylece burada buddhizmin kalıntıları ve mucizeler arasında ileride de temas edeceğimiz (167 s.) iyiliğe karşı iyilik şiarı göze çarpar.

Proben II, s. 1 (Sagayca) *Ay Mökö* masalında av hayvanı olan tilki serbest bırakıldığı için yardımda bulunur. Masal şöyledir: Bir erkek bir kız çocuk yetim ve açtırlar (ZİYA GÖKALP “Ülker ile Aydın” masalında da bu motifler var). Erkek çocuk ava gider, bir tilkiyi yakalar, fakat tilki benim etim yenmez dediği için onu kız kardeşine götürür, kız kardeşi de bunun eti yenmez diyerek tilkiyi serbest bırakmağa razı olur. Tilki bunlara yol gösterir, bir dağda bir saraya giderler, uzun maceralardan sonra babalarını bulurlar.

Bunun aksine olan, yani kötülüğe karşı kötülük şiarı Proben II (Koybal lehçesinde) 274 - 275 s. *Altın Mergän* masalında tasvir edilmiştir. Altın Mergän ava çıkar, av bulamaz, kayaların öbür tarafında *Sarıg cazı* (sarı ova) var, orada geyik sığın (pulan sîn) çok bulunur, bunları okuyle vurmak ister, fakat bu esnada duraklar “gideyim, karıma sorayım, bunlar avlanır mı, avlanmaz mı?” diye düşünür. Okunu tekrar sadağına sokar ve evine gelir. Karısı “Allah bunu avlamağa yaratmış, avlamamağa yaratmamış” der. Bu da gidip sığınları avlar, fakat evine döndüğü zaman karısı kaybolmuştur, onu periler (kuğu kuşu perisi kır kısarakla) gelip götürmüşlerdir. Büyük maceralarla karısını kuğu kuşundan kurtarıp alır. Bu sırada, “Bineger” de olduğu gibi, karşısına çıkan bazı kimselere beddua edercesine sözler söylerler, meselâ : 279, 215, 229, 285, 416 s. Buradaki esas motif, avcının karısının teşvikiyle olan tecavüzü karşısında kadının kaçırılması, yani kötülük ettiğinden dolayı cezalandırılmasıdır.

G. JARRING “Materials to the knowledge of Eastern Turki” III, 84 ve 97 s.lerde geyiği öldürmenin sembolik bir cezası olarak görünen şu hikâyeye vardır: Şah Behram sevgilisi Melike Dilaram’la birlikte avdayken, Dilaram’ın arzusu üzerine, büyük maharetle, dört ayağını bir hamlede vurmak suretiyle bir geyiği öldürür. Dilaram bu usta avcılığa az bir takdir gösterdiğinden Şah Behram kızar ve onu çölde bırakıp gider. Sonra bu yaptığı işe müteessir olur, onu arattırır, nihayet Dilaram’ı bulup getirirler. Bir daha ava gittikleri zaman ikisi birden üstü toprak gibi görünen suya batıp boğulurlar.

BEREZİN III, Turetskaya Chrestomatya, 1876, 70 s. *Kozu Körpeç*

ve *Bayan Sulu* ²⁰ (Kara bay ve Sarı bay ismiyle de tanınan) masal-
daki av ve geyik bahsi yine Hind masalındaki karnında yavrusu olan
geyik efsanesinin devamına bir misaldir. Burada bir değil, iki avcı
vardır ve her ikisinin de karıları hamile olduğundan, hamile geyiği
vurmaktan çekinirler.

“Bineger”de bahsedilen Proben III deki Kazakça varyanttan
başka, kazakça olarak KOBIZÇI KORKIT tarafından tertip edilen
“*Abılay*” (Berlin 1943) adlı şiir kitabınının 33 - 41 s.lerinde “kiyik zarı”
başlıklı uzun bir şiir “*dastan*” vardır. Şair kendi derdini bu geyikle muka-
yese eder. “*Dastan*”da yaşlı geyiğin iki yavrusu vardır, anaları bun-
ları hergün bırakıp gider, onlar da analarını beklerler. Fakat birgün
geyik geldiği zaman yavrularını bulamaz ve feryad eder. Bu feryad
güzel şiirle tasvir edilir. Bu motif Mehmet TUĞRUL’un Anadolu’da
bulduğu geyik varyantına benzemektedir. Demek ki bu, her taraf-
daki Türk halk şiirinde bulunmaktadır.

IV. Yukarıdaki bazı varyantlarda geyik cisim değiştirdiği gibi, geyik
ve kız teşbihi ²¹ (Bineger’de de olduğu gibi) veya geyiğin sevgiliye giden
bir elçi oluşu ve geyiğin daima dişi oluşu Türk halk edebiyatının
her sahasında görünmektedir. Meselâ ilk önce: Dede Korkut (KİLİSLİ
R. 41 - 42 s., Rossi 70 - 11, 71 s.) da geyik, sevgiliye giden bir
müjdecî gibi ortaya çıkar ve kovalandıkça Bançıçeğin otağına girip

²⁰ Birkaç defa tekrarlanan cümleler ve mısralar içinde mâna hep aynıdır :

Kara baymen sarıbay anga çıktı
İki bayding mergendigi danga çıktı
İkewiniñ zagibi gümandiken
Karabaymen sarıbay anga bargan
Buwaz maral aldınan duçar bolgan
Atamen dep karabay ogun salgan
Öyümde zagibim buwaz dep atpay kalgan

Bu masal Proben III 221 - 252 s. kzk. aynı *Kozı Körpeç* adıyla vardır. Kara Han
evimde hamile karım var diyerek ok atmaz, Sarı Han hamile marah öldürür, iki buzağı
yavrusu bağrışarak yetim kalırlar ve “senin yavrun da bizim gibi yetim kalsın” diye-
rek beddua ederler, masalın devamında bu hal tahakkuk eder, 223 - 15 :

Eki buzau añrap cetim kalıp
Minä balañ añrasın mendüy bolup.

Proben VI - 160 - 166 s., aynı masalın adı *Bozı Körpüş*’tir, burada geyik motifi yoktur.

²¹ Türkiye türkçesinde “Geyik etine girmek” M. Ali A ğ a k a y, Türkçede Yakın
Anlamlı Kelimeler Sözlüğü, TDK 1956de “kadın endamı almağa başlamak” mânasında
verilmektedir.

sığınır, Bamsı Beyrek otağa girmeğe cesaret edemez. Nihayet kim olduğu sorulunca Banıççekle görüştürülür... Aynı varyant "Halk Bilgisi Haberleri" 1936, yıl 5, No. 54 Erzurum'dan nakledilmiştir. Burada: Şehzade atından inip çadıra girince, ceylânın ayın ondördü gibi genç bir kızın kolları arasında bulunduğunu görür. Kızdan geyiği ister, kız onun kendisine ait olduğunu söyler, Beyböyrek kızın güzelliğine âşık olur... "*Azerbaycan el edebiyatı*" *nagıllar*, H. E l i z a d e, Bakı, 1929, 131 s. da aynı varyant Şah İsmail'e atfedilmiştir. Geyik burada daha da bariz bir şekilde kız olarak ortaya çıkar. 135 s. da: Şah İsmail uzak bir yere ava çıkar, nihayet türlü türlü çiçek ve güllerle bezenmiş bir dağa ulaşır. Orada ipeklerle süslü bir ceylâna raslar. Şah İsmail onu sahiden ceylân zanneder ve adamlarına yakalamalarını emreder. Hikâyenin devamında bu ceylân gibi güzel süslenmiş Güllizar'dır ve bir defa gezmeğe çıktığı zaman kendi etrafını sarılmış görür. Şah İsmail'in adamları her tarafını çevirmişlerdir. Nihayet başka çare kalmayınca elini ayağını toplayıp Şah İsmail'in üzerinden sıçrar ve çadırına kaçmağa muvaffak olur. Şah İsmail çok üzülür ve bu ceylânın arkasına düşmeğe karar verir²². Devamında Şah İsmail'le Güllizar'ın karşılıklı türküleri vardır. 142. s.da Şah İsmail turnalara müracaat eder "Durna benim Güllizar'ımı gördün mü?" der, ki bu da Anadolu'da da olan turna türküleriyle mukayese edilebilir.

Bu vesile ile Oğuz Kağan destanındaki av esnasında bir gölün ortasında bir ağaca ve bu ağacın kovuğunda²³ yalnız oturan bir güzel kıza

²² Şu türküyü söyler :

Men oycuyam öz oyumu oylaram	Heves yere yormadım kem(b)er dayı
Alacagam nene ceyran menindi	Alacagam...
Yeddi belendi aşırif kovlaram	Karı :
Alacagam...	Kızıl komroy düzdürmüşem etekden
Karı :	Ceyranımı çullamışam ipekten
Men ceyranı yeddi ildi sahhyıram	bezemişem elvan elvan çiçekten
Kerem elle oğlan ceyran menindi	Kerem elle...
Günde üç yol çörek verib yohlaram	Şah I.:
Kerem elle...	Şah İsmail hiç danışmaz lecnen
Şah I.:	İşim yoktur mazarratnan bicnen
Men oycıyam bırahmaram di oyi	Vermesenez alacagam gücnen
O heyvana çok hakk-sayı	Alacagam...

²³ "Oğuznâme" nin motifleri hakkında W. RUBEN (DTCF yıllık çalışmaları dergisi, Indoloji araştırmaları, İstanbul 1940—41 Cumhuriyet Mtb.) de 693 - 98 s. Türkçe, 729 - 33 s. almanca olarak kısa fakat özlü malûmat var.

raslayıp onunla evlenmesini, ondan evvelki evlenmesinde de yine uzun süren av mücadelesinden sonra bir kıza raslaması gibi motifleri de hatırlatmak isteriz. Burada da güzel geyikle güzel kız teşbihi olsa gerek.

Kaygusuz Abdal'ın piri Abdal Musa geyik oluverdiği gibi (154 s. bk.), diğer mutasavvuf velilerde de cism değiştirmeler görülmektedir. F. KÖPRÜLÜ "İlk Mutasavvıflar" 360 s. da Bektaş Veli şahin kıyafetine girerek uçup gidiyor, cümlesi vardır. A. GÖLPINARLI "Yunus Emre Hayatı" 71 s. notta: Hacı Ertuğrul Ruma güvercin şeklinde gelen Hacı Bektaş Veli'ye karşı doğan şekilde hücum etmek istemişse de, Hacı Bektaş onu insan şekline girerek boğazından yakalamış ve sıkıp bırakmıştır. Abdülkadir İNAN "Şamanizm" (Türk Tarih Kurumu 1954) 83. s.da "Geyikli Babanın geyiğe binerek gezmesi" hakkındaki menkibe, Altaylı kamların okudukları dualarda "Bindiğim hayvan geyik, sığın" sözlerinin mevcudiyeti, geyiğin bir nevi kutsileşmiş, mistik bir hayvan olduğunun işaretleridir²⁴.

"Halk Bilgisi Haberleri" 1936, yıl 5, No. 57 de üç turuncular adlı masalda: turuncun içinden bir kız çıkar, devamında: kızın başında olan iğnesi çekildikten sonra kuş olup uçup gider, bu iğneyi kuşun başına tekrar sokunca, yeniden kız suretine girer.

Cisim değiştirme konusu Ziya GÖKALP vasıtasıyla edebî dile de geçmiştir; "Kızıl Elma"da A l a g e y i k, K ü ç ü k Ş e h z a d e, Ü l k e r i l e A y d ı n gibi halk masallarından alınmış konular güzel şiirler halinde işlenmişlerdir. "A l a g e y i k"de dünya güzelinin müjdesi geyik tarafından veriliyor. "Küçük Şehzade"de bir alageyik "sevgi perisi" olarak yol gösterir. "Ülker ile Aydın"da erkek kardeş güzel

Eski Osm. Kısas-ı Enbiya'da (Dil Kurumu No. A145) 482. s. da bir meşe içinde buzağı hikâyesi vardır. *Buzagı*, almancada da Hirschkalb dendiği gibi, bazı Türk lehçelerinde geyiğin yavrusu için söylenmektedir. Proben III, 221 - 252 s. kazakça Kozi Körpeç masalına bk.

²⁴ Aynı eserde 46. s.da "Şor avcıları *sañgur* denilen putu sayarlar... Şorların inançlarına göre bu ruh süratli meral üzerinde gezer". 96. s.da "davul için" geyik derisi kullanılır ve (davulda) onun resmi var" kayıtları vardır.

Umumiyetle, eski edebiyatta geyiğin mukaddes hayvan sayılmasına işaret olan geyiklere dua bahsinin (Eski Osm. Kısas-ı Enb. Dil Kurumu No. A-145, 751 s.) mevcudiyeti de gösterilebilir. Geyiğin mukaddes hayvan olarak bazı uzuvlarını değerli maddelerden teşekkül etmiş olmasına dair Proben IV - 361 s. "şu yerde bir kiyik bar, şu kiyikniñ oñ ayak kabırğa yüni altın, üç müüzi altın, sol ayak kabırğa yüni kümüş, sol müüzi kümüş..." 372 s. *-kilk* vahşi bir hayvandır, 367 s. aş. 3 v.b. bütün masalda bu vahşi hayvan zarar getiriyor.

bir ceylân olur, avcılarını aldatarak kayalarda uzun uzun arkasından koşturur²⁵, nihayet sağ ayağı yaralı olduğu halde ablasının kapısına gelir ve padişaha ablasının yolunu göstermiş olur.

ZİYA GÖKALP'in manzum masalı "Alageyik" tekrar halk arasında yayılmıştır, tabii bu sefer şairin tertibiyle (A. CAFEROĞLU, Doğu illerimiz, 683 s.de: *çocuhdum facihdum!* v.b.) söylenmektedir.

V. Hazret-i İsa'nın mucizelerinden olan geyiği şişe koyup pişirme ve bunun tekrar canlanıp gitmesi hikâyesine, dünya edebiyatının bir çok yerlerinde raslanmaktadır. Farsça olarak Şeyh Feridettin ATTAR'ın "Musibetnâme"sinden alınmış bir hikâyeyi, A. ATEŞ ve Abdullah TARZI "Farsça grameri" (İstanbul 1942, 176 s.)ne geçirmişlerdir: Hazret-i İsa ile birlikte olan birisi onun su içmeğe gitmesi üzerine müşterek olan bir ekmeği aşırıp yer. İsa'nın ısrarla sormasına rağmen ekmeği yediğini inkâr eder. Nihayet İsa mucizeler göstermeğe başlar; bu cümleden önlerine çıkmış olan bir ahu İsa tarafından (toprak kırmızı edilir) kesilir, bunu kebab yapıp yerler, adam iyice doyar, İsa ahunun kemiklerini toplar ve ortasına doğru üfler, o anda ahu yeniden canlanır ve sahranın yolunu tutar²⁶. Bu konu, XIV. yüzyılın eserlerinden olan Eski Osmanlıca Kısas-ı Enbiya (Türk Dil Kurumu Yazma A. 145, 832. s.)ya da geçirilmiştir. Metin şöyledir: "*Pes bir bölük geyige sataşdılar kim onlara İsa bir geyik kığırdı, kaçan geyik İsa katına geldi, pes tuttu, geyiği boğazladı ve biryan eyledi ve bu ikisi yediler, andan artın İsa asasiyle urdı ve ayttı "dur", Tañrı düsturiyle pes geyik duru geldi, yügrüp girü ögürine karıştı. Cühud ayttı, sübhane-allahi hiç bunuñ*

²⁵ Dedi abla! aç kapıyı gideyim
Tehlikede cinsim, yardım edeyim
Damarımda ceylanlık var duramam
İnsanlıktan çıktım bağdaş kuramam.

.....
Ceylan dedi aç kapıyı gideyim
Avcıları darma dağın edeyim
Her takımı bir cihete doğrulsun,
Soydaşlarım felâketten kurtulsun...
Kayalardan tırmanarak yarlardan
Atladılar tepelerde karlardan
Derelerde ırmaklardan geçtiler
Sazlıklarda gizli yollar seçtiler

Akşam oldu bütün alay bozuldu
Ceylan kendi kapısına doğruldu
Akşama dek avcılarını oynattı
Düzenlerle cümlesini aldattı
Bu sırada döndü indi bir nigâh
Kendisine yaklaşmıştı padişah
Tutulmayım diye yardan atladi
Önündeki sağ ayağı kanadı,
Düşe kalka geldi çattı evine

.....
Açılınca kapı girdi içeri
Arkasında varmış meğer bir çeri
.....

²⁶ Aynı hikâyenin bektâşiler arasında ahu yerine koyun olarak anlatıldığı söylenmektedir.

gibi gördüğüm yoktur. İsa ayttı: "ol Tañrı hakkıçun kim bu nişanı saña gösterdim ol bir kirde (pide) kimüñ idi?"²⁷ Cühud ayttı, bende bir kirde vardı, artuk değıldi, pes yana gittiler, bir sığırlu kişiye ugradılar. İsa aña ayttı, oşbu sığırıñdan bize bir buzagu bogazlayu vir, ol er aytdı, issiñ varıp alsun, pes Cühud vardı, buzaguyı getirdi, bogazladı ve pişirdi ve sığır issi baka dururdı, andan İsa aña aytdı, yigil velikin söñükin simağıl, kaçan yidi ve farig oldılar, İsa onuñ söñüklerin girü derisine koydı, andan asası birle urdı ve aytdı "kum bi-ismillâhi" pes buzagu duru geldi, meledi, andan ayttı: "ey sığır issi! al buzaguñı! andan İsa Cühuda aytdı ol Tañrı hakkıçün kim oşbu buzaguyı diri kıldı, senüñle kaç kirde vardı?.."

Burada her nedense, hâdise tekit edilerek hem geyik hem de buzağı verilmektedir. Yukarıda bahsi geçen R a b g u z i'de de geyik yerine buzağı vardı. Aynı ekmekle ilgili ahu hikâyesi "*Tercime-i ravzat-üs safa*" (İstanbul 1258) 361. s.da da bulunmaktadır.

KSz XXI, B. MUNKACSI "Blüten der Ossetischen Volksdichtung" 49 s.de "Märchen vom Jäger" masalı almanca olarak verilmektedir. Bu masal ATTAR'ın varyantının aynıdır: Bir avcı vardır, bir gün ava gider, bir geyiği öldürür ve ateş yakar. Geyiğin derisini yüzer, parçalar ve bir şiş kebapı hazırlar, kebapı yaparken, geyik canlanır ve kalkıp gider, bu ne mucizedir der. Geyik: "bu bir mucize değildir, hakiki mucizeyi Göllät'ə Gū.sa yapmıştır" der, avcı da onu aramağa gider. Ondan sonra bu adam ihanet eden bir kadın vakasını anlatır. Burada bu adam köpek olur, bir kadının bir kamçı vurmasiyle yeniden erkek olur. İnsanların hayvan kılığına geçmesi bakımından güzel misal teşkil eden bir masaldır. Yine aynı varyant Proben VII (Kırım Ağzı) 46 s.de "*Auci Mämätñän bazırgan Mämät*" masalında da vardır... Burada ahu yerine karaca görülür ve et küreğinden asılmış olduğu çengel den düşer, karaca dirilir ve konuşmağa başlar. Devamında da birkaç defa tıpkı yukarıdaki gibi cisim değıştirmeler vakî olur.

Bu varyantın aslı da Hind efsanelerinden olsa gerek; RUBEN "Buddhizm Tarihi" 15 s. § 5 tavşan yem olarak kendini takdim eder, tavşan kızartılır, sonradan kemikleri Indra tarafından göğe götürülür. Uygurcada da buna benzer tavşan (Uigurica IV - 44) ve maymun (Uigurica IV - 28) tasvirleri vardır. RUBEN'e göre bu maymunla tavşan hikâyesi bugüne kadar ancak Uygurcasıyla tanınmıştır.

²⁷ Kim yidi yerine yazı hatası olsa gerek.

VI. Hind efsaneleri ve buddhizmin izleri olarak gösterilebilecek, hattâ esas motifde tam bir birleşme teşkil eden noktalar üzerinde duralım: Mevliddeki ilâvelerde geyik hikâyesinde bulunan geyiğin Hazret-i Peygamber'e tekrar dönüp gelmesi hâdisesine, W. RUBEN, *Buddhizm Tarihi* 14 s.de (Kalmāsapada) yamyam bahsinde raslanır. Yakalanmış olan Sutasoma kendisine mühlet verilmesini istedi, bu esnada buddhizme dair dört mısra okuttuğu brahmana, her mısra başına yüz altın (Uigurica III, 67 s. de *biş yüz altun yartmak*) ödeyecek ve geri dönecekti, yamyam bu ricayı kabul etti. Sutasoma on mislini ödedikten sonra, ailesinin, memleketi ve halkının yalvarmalarına rağmen geri dönüp kendisini yamyam Kalmāsapāda'ya teslim etti. Fakat yamyam Kalmāsapāda bu asalet karşısında pek mütehassis olmuş ve insan eti yemek gibi kötü huyundan vazgeçmişti. Uygurcası, Uigurica III - 62 - 74 s. *Kalmāsapāda und Sutasoma* başlığı ile oldukça iyi muhafaza edilmiş halde bulunmaktadır.

Şu üç varyant da birbirine muvazi gider: W. RUBEN yuk. eserinde 16. s. § 6 da *Kānçanasāra* efsanesinde Buddha'nın hayvanlar kılığında insanlar arasında gezdiğini bilip bilmedikleri sorulur ve Kānçanasāra buddhizme dair bir duayı öğrenmek için bu duayı ezberinden bilen bir brahmana dilini, vücudünün bütün etlerini kestirmeğe razı olur. Aynı hikâye Uigurica III-27-34 s. de tasvir edilmiştir. Proben IV - 390 s. da "*Üretken dua*" başlıklı masalda bu, Hind efsanesinin baş kısmında işaret edilen Buddha'nın cisim değiştirme konusu ile de birleştiğinden, aynı varyant olduğu kanaatini kuvvetlendirmektedir: Masalda, hanın yanına misafir gelen birisi bir dua öğrenir, ona göre, o duayı öğrenen güvercin olur, güvercin atmaca tarafından tehdit edildiği zaman o, bir geyik oluverir, aylar bu geyiği kovaladığından, yerde ölüp kalmış olan bir atmacanın cismine geçip uçup gider²⁸.

Buddha'nın yerine bizim peygamberin geçmesi, İslâm edebiyatında bu geyik konusundan başka halk mevlidleriyle, basılan güvercin hikâyesinde de vardır. Burada, yukarıdaki efsanede olan vücuttan et kesip verme ve Sutasoma'da olan halkın yalvarması nüansları da karışmıştır. Güvercin hikâyesinin konusu şudur: Peygamber ikindi namazını kıldıktan sonra dua ederken dizine bir güvercin konar ve dile gelerek

²⁸ Proben II, *Altın Pırkan*, 108 s. - 630 da: bir tay silkelenir ve sarı boynuzlu maral olur, bunun hakkında birkaç sahife var. 728 sat. da bu maral siyah bir at oluverir, umumiyetle cism değiştirme sık sık vuku bulan uzun bir manzum masaldır.

onu kovalayan doğandan korumasını diler, güvercinin altı yavrusu var, peygamber güvercini yenine gizler, bu sırada doğan gelir ve avını ister. Yedi yavrusu olduğunu söyler, peygamber bir koyun teklif eder ama doğan razı olmaz. Bunu duyunca peygamber güvercini korumak maksadiyle kendi kolundan kesip (insan eti) vermek ister. Sahabe de kaygıya düşer, fakat bıçak peygamberin gayretine rağmen kolunu kesmez. Peygamberin bu fedakârlığını gören ve Hakk tarafından gelen güvercin silkinerek Cebrail, doğan da Mikâil olur, peygambere de hamdü senalar edilir. W. RUBEN 17 s. da aynı efsaneyi Buddhizmden şöyle nakleder: Bir prens kendi elinden et kesip vererek, öldürmek istediği bir güvercini atmacadan kurtarmaktadır.

Halk mevlidleriyle de beraber konup bastırılan ve türlü şairlere ve eski kitaplara (Meselâ: R a b g u z i K ı s a s - ı E n b i y a v.b.) güzel mevzu teşkil eden İsmail ve İbrahim kıssası, yani çocuğu olmayan İbrahim'in "çocuğum olursa Allah'a kurban ederim" vâdi üzerine oğlu İsmail'i kurban etmek istemesi ve Allah tarafından bir koyun yollanarak İsmail'in kurtulması ve halâ da kurbanın büyük bir bayram yapılarak vesair adaklarda kesilmesi hâdisesi de, eski Hind efsanelerinde yer almıştır. Meselâ W. RUBEN 20 s. hükümdar Hariçandra efsanesi.

Bu efsane mevlidin içindeki diğer iki hikâyeye "Deve hikâyesi" ve "Kesik baş"a da temel teşkil etmiş olmalıdır. Devenin bir insan tarafından kötü muamele görmesi ve dile gelerek peygambere şikâyeti, bunu duyan sahibinin de hemen İslâmiyete geçmesi, bir dinî maksatla ortaya çıkmış ve buddhizmin esas prensiplerinden olan "canlılara eziyet etmemek" umdesine uymaktadır. Gerçekten "Kesikbaş" için Uigurica III - 4, 23 s. (*gariçantri ilig*) Haricandra başlıklı metin ve W. RUBEN 18 s. § 10 de bulunan kiral H. hikâyesi ve onun işkencesi, nihayet Hormuzta (Indra) tarafından karısı ve oğlunun iadesiyle sıkıntılarından kurtulması, Uigurica III - 4-23 s. da tasvir edilen Hariçandra'nın bütün bu işkencelere rağmen yüzünün hiç değişmeden sükûneti muhafaza etmesi gibi motifler, aynı menşeden gelen bir hikâyeyi andırmaktadır. Yalnız isimler ve hikâyenin seyrinde değişiklik: "Kesikbaş"ta Hazret-i Ali karıştığı gibi, burada Buddhanın şerefine nail olmak ve Hormuzta tarafından affedilmek vardır ²⁹.

²⁹ "Şamanizm" 78 s. Yakutlarda:

"Yakutların ilk şamanı olan *An Argıl*'ın oğlu *Kün Kegis* oyun tarafından kafası "kesildiği" bu kafaya *Kün Kegis* oyun'un elindeki uzun demir asaya konulup bütün

VII. "Avcı Bineger" adlı (F. KÖPRÜLÜ A r m a ğ a n ı) Karaçay metnindeki *apsatı* ve *aksak Fatma* kelimeleri hakkında vaktiyle o makalede söylediklerimi teyid ettiğim gibi, yine şunları da ekliyerek, mevzuun ne kadar dağılıp türlü halk itikadlarıyla karıştığını ve aynı zamanda Hind asıllığını da bariz şekilde hissettirdiğini belirtmek isterim. S. BRITAYEV, *Osetinskiye skazki*, Moskva 1939, 151 s., 72. sahifesinde *afsati* hakkında şu malûmat var: "Afsatı Osetlerde avın ve hayvanların ilâhıdır. Osetler Afsatının mevcudiyetine ve yüksek dağda oturduğuna gerçekten inanırlar. Onun karyolası, koltuklarının tahtası ve iskemleleri fil dışından yapıldır. Yatağında yattığı veya tahtda istirahat ettiği sırada, yedi bahadır etrafında ayakta dururlar ve büyük "zali" yapraklarıyla üstüne konan sinekleri kovalarlar. Biraz uzakta yine yedi genç ona çok büyük bakır bir kazanda bütün bir geyiği kahvealtı için hazırlarlar. Afsatı bütün geyiği birden yer. Onu meteden ve şerefine türküler söyleyen dağlı avcılara Afsatı hayvanlar yollar, bunu yapmayanlara da yollamaz". Bu malûmat bir masalda geçen (72 s.) *afsati* kelimesinin izahı için verilmiştir. Orada ihtiyar keçiye: "Annene selâm söyle, hayvanların büyük ilâhı *afsati* ona sıhhat versin" cümleleri vardır.

Bu "avın ve hayvanların ilâhı" diye verilen izahı, Çuvaşçanın (H. PAASONEN, Çuvaş Sözlüğü) *pihambar* karşılığı olan "kurdların ayıların ve diğer vahşi hayvanların hâkimi" tarifiyle de mukayese edebiliriz. AŞMARIN, N. I. "Slovar' Çuvaşskogo Yazıka" IX. 251 - 252 s. da *pixampar*, *pixanpar* için "birinci sınıf ilâhlardan" mânasiyle birlikte: "İnsanlara iyi vasıflar tevzi eden ve şamanlara peygamberlerin vahileri gibi muhayyeleleri bildiren bir ruh; o ev hayvanlarını vahşi hayvanlardan korur; koruyucu melek, kurdların rehberi ve kırak, kurdlar onun mülküdürler; kötürümler onun elindedirler" v.b. mânaları saymaktadır.

"Avcı Bineger"de de zikredildiği gibi, *Ayşe-patma* Çuvaşçada AŞMARIN, II - 211 s. da *aşapatman*, *aşammatman*, *ajamatman* şekil-

dünyayı seryrettirildiği temsil edilir. Genç şamanın (da) güya kafası kesilir ve kesik kafasıyla dünyayı seyrederek roller yapar" kaydı vardır.

Türkiye Türkçesinde Genç Osman Hikâyesine kesikbaş bir motif olarak girmiştir. F. KÖPRÜLÜ "Türk Sazşairlerine ait metinler ve tetkikler" V, 27 - 54 s. Genç Osman hikâyesinin türlü türlü varyantlarını incelemektedir. 45 s. de bu hikâyenin kesikbaş konusuyla karıştırıldığını zikrederek J. Deny'nin Selânik ve Florina Türkleri arasında kesikbaş menkıbelerini toplayıp bastırıldığını da kaydetmektedir.

lerinde gözükmektedir. AŞMARIN bunun, peygamberin karısı ve kızının isimleri olan عائشه فاطمه şahıs adlarından türemiş olduğunu tahmin etmekte ve ancak aşapatman kartsak (=a. koca karı) terkinde bulunduğunu yazmaktadır ³⁰. Bu kocakarının adı aşapatman : nazar değmesine karşı; küfür tâbiri, ve büyük bir nesnenin tarifi olarak da kullanıldığını kaydetmektedir.

Kazan lehçesinde bu kelime, Kayyum NASİRÎ tarafından “Kazan Tatarlarının ışanuları ve ırımları”nda 135 s. da eyse batman şeklinde bulunduğu anlatılmaktadır. K. NASİRÎ’ye göre: bazı hastalıklarda, meselâ köpek memesi v.b. “emlemek” yani kocakarı tedavisi yapmak için dokuz, yedi, beş, üç ve bir rakamlarıyla mısralar tertip ederler; sonra bu mısraları söyleye söyleye bir ekmek parçası veya hıyar tohumu veya kaplumbağa kemiğiyle ağrıyan yere dokunurlar ve etrafa bakınıp tükürürler. Bir’le yapılan mısra şöyledir: *Birden kaytsın, imi tomı şul imiş, şonı kötöp torgan imiş, minim kulım tügil eyse batman kulı* (Hemen geçsin! ilâcı bu imiş, bunu bekleyip duruyormuş, benim elim değil, e y s e b a t m a n eli!). K. NASİRÎ bu kelimenin mânasını bilememiş, bunun emlemeyi iyi bilen bir kadının ismi olduğunu tahmin etmiştir.

“Dede Korkud” (KİLİSLİ yayımı)un 5. s. de “*Fatma Ayşe soyu*” diye bir tâbir geçmektedir. Bunun ne maksatla kullanıldığı bilinmediği gibi, bizim kelime ile alâkasının nisbetini de kestiremiyoruz.

“Avcı Bineger”de teklif ettiğimiz *apsatı* için *bodhisattva* ve Uyg. *patgambar* kelimeleriyle beraber Çuvaşça *aşapatman*’ı için de yeni bir fikir olarak *Uigurica* IV - 28 s. B. Vom grossen Affen und *Padmāvati* parçasında geçen *Padmāvati* kız isminin F a t m a için ve hikâyede dünya devirleri için geçen *asamkheyeya* (Uygur metinlerinde *asanki*) kelimesinin de A y ş e ismine benzetilmiş olması ihtimalinin ortaya atmaktan kendimi alamıyorum. Yüzlerce senelik ağızdan ağıza nakil ve din değiştirme kargaşalıkları içinde *asanki* kelimesinin şahıs ismi

³⁰ J. BENZING’in, İstanbul XXII. Müsteşrikler Kongresine 1951 gönderdiği “Çuvaş paganizminde İslâm dini izleri” konusundaki etüdünde şöyle denmektedir: Çuvaş paganizminde bulduğumuz Pihampar ve Aşapatman şahsiyetlerini Karaçaylıların Apsatı ve Asxaq - Fatıma’larında da görmek bir sürpriz olsa gerektir. Aişe - Fatıma’nın Çuvaşlarda tek bir şahsiyet olup muayyen vazifeler alması, tesadüfi ve nisbeten yeni bir masal motifi olmayıp, çok eskiden gelme ve tâ eski zamanda Çuvaşların da Karaçaylıların cedleri gibi aynı şekilde İslâm tesirine maruz bir inanma varlığına delildir.

olmadığını unutmak zor bir iş değildir. Fonetik bakımdan *asanki* ~ *aşa*, *ayşe*, *eyse* v.b. olması doğrudan doğruya kaabil değilse bile, enazı bin yıl göze alınır ve fonetikte de yabancı kelimelerin son derece bozulabildiğini düşünürsek, bu geçişin imkânsız olmadığını kolayca söyleyebiliriz. Hikâyenin başlangıcı W. RUBEN'a göre (15 s. § 4) Buddhanın asamkhyeya yolunda yürüdüğü zaman karşılaştığı kız... Uigurica IV - 28 s. da *Padmāvati* bir güzel kız olarak ortaya çıkar. Fakat maalesef hikâyenin devamı yoktur, kesilip kalmıştır. Belki de bu hikâye D a n t i p a l a avcı kiralın baş kısmıdır, bu takdirde Karaçay metnindeki kadın motifine de tam olarak uygun düşer.

VIII. Hunların menşelerine dair tarihî efsanelerde de geyiğin önemli yer alması, hattâ arkeoloji malzemesinde de buna raslanması hususunda, bilhassa Macar âlimlerinin göze çarpan iyi çalışmaları vardır. Bu cümleden L. RASONYI, 1937 de Halk Evinde verdiği bir konferansda bu mevzua da temas etmiştir. Sonradan "Macar Arkeolojisinde Hunlar, Avarlar, Macarlar" (1938 Ankara Halkevi Neşr. No. 23) başlığıyla yayımlanmış olan bu etüdün 8 s.da: ³¹ "Romahlarda Hunların menşesine ait kendilerinden işittikleri bir efsane mevcuttur. Evvelâ E u n a p i o s 'un eserinde (IV. yüzyıl) kalmış bu efsaneye göre, Hun avcılarını bir dişi geyik kendi peşinden mütemadiyen garbe çekeerek yeni vatanlarına sevketmiştir. Bu efsaneyi P r i s c o s R h e t o r 'un eserinde ve daha sonraki Lâtin ve Bizans menbalarında da görüyoruz. Dişi geyik kovalanması suretiyle vuku bulan mitik yurt kurma efsanesinin bu aslî şekli Kuzey Asya halklarında şimdiye kadar yaşamıştır. Meselâ Ostyaklardaki *Paster* soyunun menşe efsanesi buna çok benzemektedir. Bu hâdisede geyiği kanatlı bir yayan *Paster* kovalamaktadır. Geyiğe evvelâ kanatlı *paster* yetişiyor, onu öldürüyor ve yayan *paster*'i ölen bu hayvanın bulunduğu yere getiriyor... Bu efsanenin Ugor halklarında birçok şekilleri, varyantları vardır. Vogullarda avcılardan birisinin ismi kanatlı *Pasker*'dir ve o eşi ile beraber Hun avcılarının Maeotis (Azak) denizini geçmesi gibi, dünyanın öbür ucundaki denizi geçiyor.

Ugor dillerindeki *Pasker*'in medlûlü bir nevi porsuktur. Lâtince ismi *gulu gulo*'dur. Bu, takriben bir metre uzunluğunda ve fevkalâde hunhar hayvan, şimal mıntıklarında yaşar ve ren geyiğinin de en

³¹ Aynı malûmatı RASONYI "Dünya Tarihinde Türklük" (İdeal mtb. 1942 Ankara) adlı eserine de geçirmiştir (43 - 46 s.).

tehlikeli düşmanlarıdır. Atlı kavimlerin totemleri çok defa gayri tabîi derecede büyük ³² yahut tabiattakinden daha fazla beden uzuvları bulunan acaip hayvanlar olarak tasvir edilmektedir. Yukarıda zikredilen efsanedeki *Pasker* dahi kanatlıdır. Bu menşe efsanesi bir *Filz-application*, yani keçe üzerine işlemede görünüyor. Bu keçe Noin Ula hafriyatı esnasında, Mogolistan'da Hunların en eski vatanında ikibin yıl önce ölmüş bir Hun hükümdarının mezarında bulunmuştur. Bu yırtıcı hayvan, geyiğe yetişmiş ve arkasından parçalamaktadır. Geyiğin vücudunda görülen renkli lekeler dahi totemistik telâkki ile münasebettardır. Geyik efsanelerinde, çok defa hayvanın mavi ve siyah lekeleri, yahut boynunda beyaz yıldızlar vardır ³³. Hattâ Lapplarda bugün dahi mukaddes bir âdet câridir: ölmüş bir ayıyı çekip eve götüreceği olan ren geyiklerinin muhtelif beden aksamı kırmızı renklerle boyanmaktadır... Başka bakımdan bu hayvan yani geyik, esasen bir ilâh olan ceddin yeni bir şeklidir. Dişi geyik bir çok kavimlerin ana tarafından ceddidir. Meselâ Macarların efsanevî anası *Eneh*'tir. Bu ismin mânası dişi geyik yahut dişi karacadır. Garbî Göktürkler dişi kurt neslinden geldiklerine inanmakla beraber ³⁴, efsanelerinde mukaddes geyik de bir rol oynamaktadır. Bir kavmin anası rolünü oynayan dişi geyik yanında o kavmin efsanevi babası olarak, daima bir yırtıcı hayvan zikredilir. Bunun gibi meselâ Moğol sülâlesinin ecdadı da bir gök kurt ve bir beyaz geyik idi ³⁵, denmektedir. Derli toplu ve istifadeli malûmat olduğundan dolayı bu iktibas uzunca aldık.

Bundan önce Macar âlimlerinden Gy. MORAVCSIK "Bizans müel-

³² Buna benzer tabiat üstü *qiyandqat* adıyla verilen bir mahlûk Oğuz Kagan destanının (21, 26, 36, 39, 46 v.b. sat.) konusunda da bulunmaktadır.

³³ Bu leke ve yıldız işaretleri Avrupa varyantlarından Hubertus - Sage ile mukayese edilebilir ki, H. alnında haç işareti olan bir geyiğe raslayıp avcılıktan vazgeçer. Böylece eski kutsiyet hıristiyanlığa nakledilmiştir.

³⁴ "Halk Bilgisi Haberleri" yıl 1, 1930, No. 12, 14, 18, de ALİ RIZA'nın Anadolu'da Bozkurt konulu yazıları vardır; No. 9 da: Kaç Ali'nin kurdu, ardına Yezit durdu, atalarsözü verilmiş ve bunun hakkında: "Bu darbimesel kurdu avlayanlara bir beddua makamında tanınmıştır. Bunu daha ziyade tekit etmek için anlatanlardan biri: kurdu koğan at olur, başka biri de: kurd avı uğurludur, ama onu vuran nazar görür. Kurd hayvanı boğazlar sonra yer, onun için dedelerimiz "kurdun boğazladığı hayvanı yemek helâldir" demişler şeklinde malûmat vardır.

³⁵ A. TEMİR "Moğolların Gizli Tarihi" (Türk Tarih Kurumu II, No. 13, 1948 Ankara) 3 s. - § 1: "Çingiz Hanın cediti yüksek tanrının takdiriyle yaratılmış bir bozkurt idi, eşi beyaz bir dişi geyik idi".

liferinin eserlerinde sihirli geyik efsanesi ”(*A csodaszarvas mondája a Bizánci iróknál, Egyetemes Philológiai Közlöny* 1914, 282) başlığı ile ilk defa geyik efsanesine dair kaynakları toplamıştır.

Sonra, Z. GOMBOCZ’un “Bulgar meselesi ve Macarların Hun efsanesi” (*A bolgár-kérdés és a magyar húnmonda, MNy* 1921, 15 - 21) başlıklı bir yazısı zikredilmelidir.

BERZE, N. J. “Sihirli geyik efsanesi” (*A csodaszarvas mondája, Etnographia* XXIX, 1927, 65 s. ve 145 - 164 s.)nde: —Macarların Hun efsanesi yarım asırdan beri âlimleri işgal etmekte idi. GOMBOCZ ve B. HOMAN’ın araştırmaları Hun efsanesinin mevcudiyetini isbat etti. (bu eser : *Szent Laszlo devri Gesta Ungarorum*’u ve bunun XII - XIII. yüzyıldaki müştakları 1925, Budapest) BERZE devamında: —Sihirli geyik efsanesi eski çağdan günümüze kadar ve Japonya’dan İngiltere adalarına değin ³⁶ müşterek bir konu olması gözönünde tutuldu. Macar kroniklerinde muhafaza edilen efsane ile meşgul olmadan evvel, bunu daha etraflı surette anlayabilmek için, bu efsanenin bütün inkişaf tarihini gözden geçirmem ve ananenin asıl şeklini folklor ve etnolojiyle münasebetini tesbit etmem icabeder— diyerek bu çalışmasını şu bölümlere ayırmaktadır: Ananenin malzemesi; I- Eski Çağ Efsaneleri; II- Tarihî Efsaneler; III- Hıristiyan karakteri taşıyan ananeler; IV- Orta Çağ Şovalye Efsaneleri; V- Ozanların Şarkıları; VI- Halk masallarının ananeleri; VII- Efsanenin muhtevası ve mânası; VIII- Macar geyik efsanesinin orijinalliği. ³⁷

Son olarak L. LIGETİ’nin “Attilâ ve Hunları” ³⁸ adh eserinde de Attilâ Hunlarının menşei bahsinde, geyik efsanesine temas edilmekte olduğunu kaydedelim.

³⁶ Türk ülkeleri bu araştırmaya dahil değildir.

³⁷ Bu malûmat için bibliyoğrafya gösteren Bizantoloji Doçenti Şerif BAŞTAV’a ve İbrahim Edhem menkibesini çevirip veren Farsça Doçenti Meliha TARIKÂHYA’ya burada teşekkür etmeği bir borç bilirim.

³⁸ Bu eser Prof. Hasan EREN tarafından tercüme edilmekte olup, yakında Tarih Kurumu yayımları arasında basılacaktır.